

DOI 10.15290/sw.2022.22.18

Leonarda Dacewicz, Jolanta Chomko, Robert Szymula, *Księgi metrykalne chrztów Kościoła rzymskokatolickiego dekanatu białostockiego z II połowy XIX wieku. Treść i struktura metryk. Alfabetyczne spisy imienne, t. 3, Rok 1885*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2020, ss. 314.

Recenzowana publikacja jest kolejną, trzecią już częścią cyklu poświęconego edycjom ksiąg metrykalnych chrztów Kościoła rzymskokatolickiego z II połowy XIX wieku¹. Materiał źródłowy, rozpatrywany w omawianej serii, należy do zespołu archiwalnego obejmującego dekanat białostocki. Administracyjnie okręg ten znajdował się w jurysdykcji ówczesnej diecezji wileńskiej i w 1885 roku obejmował osiemnaście parafii: białostocką, goniądzką, supraską (filia parafii w Białymstoku), jasionowską, trzciańską, dolistowską, knyszyńską, turosieńską, choroszczańską, gielczyńską, juchnowiecką, kalinowską, brzozowską² (filia parafii w Kalinówce), niewodnicką, dobrzyniewską, suraską, uhowską i zabłudowską.

¹ Do tej pory w ramach cyklu ukazały się: *Księgi metrykalne chrztów Kościoła rzymskokatolickiego dekanatu białostockiego z II połowy XIX wieku. Treść i struktura metryk. Alfabetyczne spisy imienne, cz. 1, Rok 1875* [Dacewicz, Chomko, Smakulska 2017] i *Księgi metrykalne chrztów Kościoła rzymskokatolickiego dekanatu białostockiego z II połowy XIX wieku. Treść i struktura metryk. Alfabetyczne spisy imienne, t. 2, Rok 1880* [Dacewicz, Romanik, Smakulska 2019]. Obie publikacje doczekały się już recenzji naukowych [zob. Kuklo 2018; Kozikowski 2020].

² Pewnych trudności nastęrcza ustalenie dokładnej nazwy wsi, w której znajdował się kościół filialny. W XV tomie (cz. 1) *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* [zob. *Słownik geograficzny* 1900, 250] wieś nazywa się *Brzozówka* albo *Brzozowo*, a w I tomie [zob. *Słownik geograficzny* 1880, 427] – *Brzozowo* lub *Berezowo* (Березово). Obecnie wieś nosi nazwę *Brzozowa* [Wykaz 2022], ale takie określenie jest też stosowane (czasami wymiennie z innymi nazwami) w monografii poświęconej parafii w Kalinówce Kościelnej i nierzadko dotyczy ono źródeł historycznych [zob. Krahel 2011, 26, 31, 35–36, 45; Szot 2011a, 123–127, 130–132; Magdziuk 2011, 226–236]. W spisie parafii

Kompozycja książki jest przejrzysta, logiczna i zrozumiała dla czytelnika. Odpowiednie rozplanowanie rozdziałów i podrozdziałów ułatwia korzystanie z lektur.

Tom tradycyjnie otwiera *Wprowadzenie* (s. 7–12), w którym Autorzy definiują przedmiot opracowania i jego bazę materiałową oraz uzasadniają wybór typu źródeł. Obiektem analizy uczyniono księgi metrykalne chrztów dekanatu białostockiego z 1885 roku. Badacze wyjaśniają, dlaczego w tytule dokumentów użyto określenia *О Подвишихся* (*O Urodzonych*), choć w rzeczywistości są to księgi ochrzczonych. W części wstępnej znajduje się też informacja o trudnościach wynikających z korzystania z rękopiśmiennych zasobów archiwalnych pochodzących z okresu zaboru rosyjskiego, do których zaliczono m.in. język sporządzenia notacji i zróżnicowany stopień czytelności źródeł (s. 8). Mimo zasygnalizowanych przeszkód należy z pełnym przekonaniem zgodzić się ze stanowiskiem, że księgi metrykalne stanowią cenne źródło badawcze ze względu na stabilność notacji poszczególnych elementów aktu i obecność w nim licznych istotnych informacji, jak również z uwagi na autentyczność, skrupulatność i obiektywizm tych dokumentów [Dacewicz 2016, 220, 232–233; Dacewicz 2021, 123; Owsiański, Mordań 2021, 852]. Ich duża wartość wynika także z faktu, że zawierały one dane o przedstawicielach różnych klas społecznych [Sztandera 2015, 226]. Motywując wybór zakresu chronologicznego ekscerpowanych metryk Autorzy wskazują, że od 1875 roku stosowano praktykę sporządzania z końcem każdego roku alfabetycznych spisów ochrzczonych (urodzonych), zawierających dane osobowe dziecka oraz – fakultatywnie – wybrane personalia jednego (ojca) lub obojga rodziców. Głównym celem – jak zapisano we *Wprowadzeniu* – jest edycja oryginalnych alfabetycznych wykazów urodzonych w roku 1885 oraz rekonstrukcja polskiej wersji językowej zawartych w nich antroponimów. Prezentacja spisów imiennych najpierw w wersji oryginalnej, rosyjskojęzycznej, a następnie ich przedstawienie w analogicznym układzie w wersji polskojęzycznej jest rozwiązaniem trafnym i zdecydowanie potrzebnym. Za słuszne należy również uznać zachowanie formy tabelarycznej, zgodnej z zapisem w księgach parafialnych.

Jak zaznaczają Autorzy, eksploracja ksiąg metrykalnych XIX wieku ma niebagatelne znaczenie w badaniach o charakterze socjolingwistycznym – z jednej strony, z drugiej zaś – pozwala ukazać wpływ na polski system antroponimiczny rosyjskiej tradycji nazewnicznej, będącej skutkiem wprowadzenia przez władze zaborcze języka rosyjskiego do kancelarii Kościoła rzymskokatolickiego (s. 11).

Rozdział pierwszy *Księgi metrykalne chrztów Kościoła rzymskokatolickiego. Struktura i treść notacji metrykalnych* (s. 13–25) dzieli się na dwie części. W pierwszej z nich przedstawiono historię ksiąg metrykalnych w zarysie. Jak piszą L. Dacewicz, J. Chomko i R. Szymuła, szersza informacja na ten temat znajduje się w tomie pierwszym omawianego cyklu [zob. Dacewicz, Chomko, Smakulska 2017, 15–19]. Jednakże, „żeby stworzyć możliwość bezpośredniego dostępu do informacji (bez konieczności sięgania do tomu pierwszego)” (s. 13) w skróconej formie zagad-

dekanatu knyszyńskiego (!) z 1899 roku w punkcie 11. (*Калиновка*) jest wymieniona *Філія Березово* z kościołem pw. św. Jana Chrzciciela, wzniesionym dzięki staraniom mieszkańców (wsi) *Березовой-Бобрювки* [Sztot 2011b, 297], tj. *Bobrówki Brzozowej* [zob. *Słownik geograficzny* 1880, 427]. Por. również przypis nr 26 w artykule A. Szota [2011a, 130].

nienie to przedstawiono również w tomie trzecim. Fragment ten dostarcza wielu ciekawych informacji, m.in. na temat obowiązkowych danych, które zgodnie z postanowieniami soboru trydenckiego i Rytuału Rzymskiego winna zawierać poprawnie sporządzona metryka. Niestety, jak dostrzegają Badacze, nie zawsze zalecenia te były realizowane w praktyce. W niektórych przypadkach brakowało większości danych (np. informacji o zawodzie rodziców dziecka lub pełnionym przez nich urzędzie (funkcji), o parafii lub miejscowości, z której pochodzili i innych), co odnotowano także w metrykach dekanatu białostockiego. Niemniej jednak, to właśnie w okresie rozbiorów nakazano prowadzenie ksiąg parafialnych według jednego wzorca (różnego dla każdego zaboru). W okresie wcześniejszym takiego zalecenia nie było.

Część drugą poświęcono natomiast charakterystyce badanego źródła, tj. formie i treści wpisów metrykalnych. Dokonano analizy makrostruktury i mikrostruktury badanych ksiąg. W postaci tabeli (s. 21) przedstawiono rosyjskojęzyczny wzorec takiej notacji, a zawartość poszczególnych rubryk wyjaśniono również w języku polskim. Każdy wpis rozpoczynał się od lewego marginesu strony lewej (*verso*), a kończył na prawym marginesie strony prawej. Tak więc fizycznie metryka chrztu zajmowała dwie sąsiadujące ze sobą strony księgi, przy czym na każdej stronie takich wpisów było kilka³. Ciekawym uzupełnieniem tego podrozdziału są fotografie oryginalnych dokumentów z 1885 roku: strony tytułowej księgi chrztów (s. 20), spisu parafii dekanatu białostockiego (s. 17) i strony z przykładowymi wpisami metrykalnymi (s. 22–23). Ilustracje te są istotne, gdyż pozwalają nie tylko uzmysłowić czytelnikowi, który wcześniej nie miał do czynienia z podobnym materiałem, specyfikę notacji, lecz także zobrazować trudności z odczytaniem danych, wynikające z samego języka zapisu oraz, a może przede wszystkim, z różnorodnego i często niezbyt czytelnego charakteru pisma.

Każda księga urodzonych (ochrzczonych) posiadała swój tytuł, np. *Выписи Метрической книги Южновецкой Римско-Католической приходской Церкви. Часть первая О Родившихся. Съ 1 числа Генваря мѣсяца 1885 года*. Zwraca uwagę to, że w zakresie nagłówek pojawiają się różnice w zależności od konkretnej parafii (por. np. początkowe fragmenty tytułów: *Выписи метрической книги...*, *Метрическія выписи...*, *Метрическая выпись...*). Jak można zauważyć, rozbieżności te nie są znaczące i dotyczą raczej kwestii natury stylistycznej, jednak ze względu na wysoki stopień sformalizowania dokumentów (w okresie zaborów kancelarie parafialne pełniły jednocześnie funkcje urzędów stanu cywilnego) należałoby oczekiwać, że ich nazwy powinny być zapisywane jednolicie. Przy każdym tytule Autorzy podają informację o liczbie notacji. Z zaprezentowanych danych wynika, że najmniej wpisów odnotowano w kancelarii kościoła w Brzozówce (Brzozowie/Brzozowej) – 36 aktów. Taki stan rzeczy wynika zapewne stąd, że była to wiejska świątynia filialna, o czym świadczy tytuł *Алфавитный списокъ О Родившихся Березовскаго Филіальнаго Р.Католическаго Костела за 1885 г.*

³ Należy zaznaczyć, że nie zawsze księgi metrykalne z okresu zaboru rosyjskiego miały postać formularzy tabelarycznych. W części parafii rzymskokatolickich metryki były sporządzane na niezadrukowanych kartach w formie narracyjnej [zob. np. Owiński, Mordań 2021, 857–866].

(s. 215; podkr. moje – M. M.)⁴. Największą liczbę metryk stwierdzono w parafii białostockiej – 709 aktów⁵.

Interesujące spostrzeżenia Badaczy dotyczą fragmentów wpisów metrykalnych, które odnoszą się do rodziców biologicznych i chrzestnych dziecka. Podając przykłady takich notacji szczególną uwagę zwrócono na różnice wynikające z pochodzenia społecznego osób identyfikowanych.

Rozdział drugi *Alfabetyczne spisy urodzonych w księdze metrykalnej z 1885 roku – struktura rubryk, struktura modeli identyfikacyjnych* (s. 26–36) poświęcono charakterystyce tekstologiczno-kodykologicznej wykazów, pomieszczonych w księgach parafialnych. Autorzy zauważyli, że zwyczaj sporządzania takich rejestrów w okręgu białostockim odnotowany jest stosunkowo późno (dopiero od 1875 roku) w stosunku do czasu wprowadzenia języka rosyjskiego do kancelarii parafialnych dekanatu.

W pierwszej części tego rozdziału omówiono strukturę rubrykalną (s. 26) alfabetycznych wykazów ochrzczonych dzieci. Z informacji na s. 26–27 wynika, że o ile same wpisy metrykalne wykazywały się względną stabilnością zapisu, o tyle indeksy alfabetyczne sporządzane po zakończeniu każdego roku kalendarzowego cechowała niejednorodność kompozycyjna. Spisy te różniły się nie tylko w zależności od parafii, brak zgodności stwierdzono nawet w obrębie tej samej kancelarii kościelnej w różnych latach. W dekanacie białostockim wykazy ochrzczonych zawierały od dwóch do czterech rubryk. Elementami obligatoryjnymi były dane osobowe dziecka i numer aktu (rozmiszczone w różnym układzie graficznym), a w niektórych parafiach występowały rubryki zawierające informacje dodatkowe, takie jak np. litery alfabetu, numery porządkowe, miesiąc i dzień urodzenia dziecka.

Część druga dotyczy nagłówków zastosowanych w alfabetycznych spisach imiennych. Cechują się one zróżnicowaniem stylistycznym, wszystkie warianty należy zatem traktować synonimicznie. Najczęściej korzystano z tytułów rozpoczynających się wyrażeniem *Алфавитный Указатель...*, choć w użyciu były też inne nazwy: *Алфавитъ Изъ метрическихъ выписей...*, *Алфавитъ о родившихся...*, *Алфавитъ Метрикамаъ...*, *Алфавитный Списокъ...* (s. 28). W tym miejscu, podobnie jak w rozdziale poprzednim, zamieszczono kilka ilustracji przedstawiających różne warianty tytułów wykazów alfabetycznych wraz z początkowymi fragmentami spisów.

Rozdział zamyka analiza strukturalna modeli identyfikacyjnych poświadczonych w alfabetycznych spisach dekanatu białostockiego. Także i w tym zakresie można mówić o zróżnicowaniu zapisu wynikającym z braku odgórnego zarządzenia odnośnie do zasad opracowywania alfabetycznych indeksów urodzonych (s. 36). Wnikliwa obserwacja zgromadzonego zasobu źródłowego pozwoliła Autorom recenzowanej publikacji na wyodrębnienie sześciu modeli nazewniczych. Były to zestawienia dwu-, trzy- lub czteroelementowe. W grupie zestawień zawierających dwa

⁴ Por. tytuł księgi (s. 19): *Метрическая выпись Бжозовской Римско-Католической Приходской Церкви (...)* (podkr. moje – M. M.).

⁵ Poza parafią białostocką najbardziej liczna była parafia trzcianańska (379 metryk), choć niemal identyczną liczbę chrztów odnotowano też w parafii knyszyńskiej (377 poświadczeń).

onimny w użyciu były następujące modele: 1) nazwisko + imię dziecka (7 parafii), np. *Мурашко Болеслав, Венгровска Феликса* oraz 2) nazwisko w *gen. pl.* + *сынъ/дочь*⁶ + imię (1 parafia), np. *Ольковскиъ сынъ Витольд, Белонковъ дочь Камилля*. Modele z trzema nazwami osobowymi uwzględniały następujące komponenty: 1) nazwisko, imię dziecka i formę patronimiczną – *отчество*, typowe dla antroponimii rosyjskiej (6 parafii), np. *Кобешко, Александръ Людовиковичъ; Повихровска, Екатерина Андреевна* lub 2) nazwisko, imię dziecka i imię ojca poprzedzone leksemem *сынъ/дочь*⁷ (1 parafia), np. *Масловскій Казиміръ сынъ Петра*⁸, *Михалевичъ Паулина дочь Михаила* lub 3) nazwisko w *gen. pl.*, imię dziecka i jego *отчество* (2 parafie), np. *Какарековъ Александръ Войтеховъ, Рогальскиъ Валерія Казимировна*. Schemat czteroelementowy, odnotowany w parafii w Jasionówce, oprócz nazwiska rodziny i imienia dziecka obejmował dodatkowo imiona obojga rodziców biologicznych zapisane bezpośrednio po imieniu osoby ochrzczonej, np. *Потоцкій Феликсъ Яна и Катарини, Левицка Зофия Андрея и Паулины*.

Rozdział trzeci zatytułowany *Własne nazwy osobowe w księgach metrykalnych chrztów w zaborze rosyjskim – zmiany kulturowe i językowe* (s. 37–44) dotyczy charakterystyki imion (podrozdział 1) i nazwisk (podrozdział 2) oraz opisano w nim zmiany, jakie zaszły w sposobie notacji antroponimów w nowych warunkach językowo-kulturowych będących skutkiem wprowadzenia ruszczyzny do kancelarii Kościoła rzymskokatolickiego.

Przeobrażenia te były m.in. konsekwencją wprowadzenia w imperium rosyjskim wytycznych dotyczących sposobu notacji imion katolickich (s. 38)⁹. Autorzy recenzowanego tomu wskazują, że na ogół kierowano się zasadami uwzględnionymi w instrukcji. Najczęściej stosowano cerkiewnosłowiański/rosyjski odpowiednik imienia polskiego, np. *Teofil* > *Феофил(ъ)*, *Elżbieta* > *Елисавета*. Imiona nieposiadające swoich ekwiwalentów w tradycji cerkiewno-ruskiej transponowano do cyrylicy z zachowaniem oryginalnego (lub maksymalnie zbliżonego) brzmienia, np. *Ludwik* > *Людвик(ъ)*, *Urszula* > *Уршуля*¹⁰. W większości przypadków posilkowanie się tą metodą nie powodowało większych komplikacji. Przeniesione na grunt cyrylicy imiona, jak konstatują Badacze, z reguły zachowywały swoje brzmienie¹¹. Mate-

⁶ Taką formę leksemu *дочь* (tj. z jerem twardym) odnotowują Autorzy omawianej pozycji.

⁷ W nazwie modelu antroponimicznego podano formę *дочь*, a we wszystkich egzemplifikacjach (zob. s. 228–233) widnieje forma *дочъ*.

⁸ W jednym przypadku zastosowano szyk przestawny: *Точидловскій Грегорій Осипа сынъ* (s. 233).

⁹ *Список[ъ] всех имеющихся в обиходе у римско-католиков крестныхъ имен*. Cytowy skorowidz został wydany dopiero w 1901 roku [zob. Abramowicz 1993, 32]. Być może w wersji nieopublikowanej był on dostępny w jakiejś innej formie w latach wcześniejszych.

¹⁰ Niektóre imiona zakwalifikowane w omawianej publikacji jako „nieposiadające cerkiewnych odpowiedników” (s. 39), w rzeczywistości mają swoje „równoznaczniki” w tradycji rusko-bizantyjskiej, np. *Agnieszka/Агнешка* – cerk. *Агния, Antonina/Антонина* – cerk. *Антонина, Weronika/Вероника* – cerk. *Вероника, Malgorzata/Малгожата* – cerk. *Маргарита* [Spis 2011, 98–99, 104; Malec 1994, 350, 375].

¹¹ Nie obeszło się jednak bez wariantowości, np. *Войтехъ* (s. 54) – *Войцехъ* (s. 93).

riał z dekanatu białostockiego poświadcza również użycie imion w wersji polskiej (katolickiej), mimo istnienia odpowiedników cerkiewnych, np. *Марцели* (por. cerk. *Маркелл*), *Матейшъ* (por. cerk. *Матфей*), *Гелена* (por. cerk. *Елена*), *Ельжбета* (por. cerk. *Елисавета*) i inne. Za słuszne należy uznać stwierdzenie (s. 39), że czyniono tak z pobudek patriotycznych.

Niekiedy stosowano rozwiązania ortograficzne stojące w sprzeczności z opracowanymi odgórnie zasadami transliteracji imion katolików na język rosyjski. Wśród odstępstw tego typu Autorzy wymieniają m.in. zapis *[rz]* (zachowywano *[рж]* zamiast rekomendowanego *[pʹ]*) i *[dz]* (pozostawiano *[дз]* w miejsce sugerowanego *[dʹ]*) (s. 39). Jednak w analizowanym zbiorze imion dostrzeżono zaledwie jedną formę z *рж* na miejscu *pʹ* (*Андржей* – polski wariant imienia zapisany cyrylicą), występowania natomiast przykładów z *дз* w miejscu *dʹ* nie stwierdzono.

W omawianym podrozdziale zwrócono również uwagę na wieloimienność jako zjawisko typowe wśród wiernych obrządku zachodniego, a praktycznie niewystępujące w tradycji wschodniej. W badanym zasobie praktyka nadawania imion podwójnych stanowiła dość wysoki odsetek jedynie w parafii białostockiej (11% wszystkich chrztów) i gielczyńskiej (10%). W pozostałych parafiach zjawisko to jest poświadczane pojedynczymi przykładami lub nie występuje w ogóle (np. w parafii w Knyszynie).

W zakresie nazwisk do najczęstszych zjawisk językowych spowodowanych zmianą alfabetu Autorzy zaliczyli: substytucję *h > g* (np. *Најдучко > Гайдучко*, *Нарабурда > Гарабурда*), zapis dwuznaków *rz* za pomocą dwóch spółgłosek *p* i *ж* (wbrew zaleceniom nakazującym stosowanie *pʹ*, np. *Скржупковский, Корженеcki > Корженецкий*), zamianę samogłosek nosowych *a, e* grupami *ом, он, ем, ен*, np. *Зѣбicki > Зембицкий, Дзегielewska > Дзэнгелевска, Дąbrowski > Домбровский*, stosowanie końcówek *-ский, -ская*, np. *Wilczyński > Вильчинский, Nowicka > Новицкая*, przejście *ó* w *o*, np. *Górska > Горская*. Badacze zaakcentowali obecność żeńskich nazwisk z formantem *-овн(a), -евн(a)* (pol. *-ówn(a)*). Mimo rozporządzenia ówczesnych władz o zakazie stosowania takich form nazwiskowych, w niektórych parafiach dekanatu białostockiego były one używane (np. w Supraślu: *Андрушкевичевна Анна, Сталіонковна Маріанна*). Odnotowano ponadto przypadki nazwisk chrzczonych dziewczynek z sufiksem *-ова* (np. w Jasionówce *Ньмоткова Камилія*), który derywował przeciwieństwo formy od-mężzowskie.

Zjawiskiem typowym dla nazewnictwa rosyjskiego było występowanie danych osobowych składających się z trzech antropimów, tj. nazwiska, imienia i *otčestva*. Ten ostatni komponent formuły nazewnictwa w analizowanym materiale pojawił się w 8 parafiach, w znakomitej większości w krótkiej formie, tzn. jako *poluotčestvo* – w przypadku chłopców, np. *Савицкий Франць Осиповъ, Хорошуха Викетний Казимировъ*, i w formie pełnej w przypadku dziewczynek, np. *Куликовская Аделя Станиславовна, Масловска Юзефа Доминиковна*. Modele tego typu Autorzy odnotowali w parafiach: białostockiej, choroszczańskiej, dolistowskiej, gielczyńskiej, brzozowskiej (filialnej) i kalinowskiej. Wyjątek stanowiła parafia w Knyszynie, gdzie męskie *patronimica* stosowano wyłącznie w pełnych formach (s. 43, 148–161, np. *Олзеевский, Брониславъ Михайловичъ; Радзевичъ, Иванъ Матвеевичъ*) oraz parafia w Surażu, w której *otčestva* dziewczynek zapisywano w krótkich wa-

riantach (s. 242–246, np. *Зубронь Маріянна Карлова, Литвинчукъ Сабина Игнатъва*) formalnie tożsamych formacjom odmężowskiem z formantem *-owa/-ewa* (por. niżej).

Istotne uwagi odnotowane przez Badaczy w końcowej części rozdziału dotyczą zagadnienia repolonizacji nazwisk po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. W następstwie błędnego odczytu, czy raczej wskutek braku wiedzy językoznawczej wśród urzędników, niektóre nazwiska ulegały zniekształceniu, np. *Грыневичъ > Грыневич > Grynievich > Grynievich* (s. 43).

Nie umniejszając wartości rozdziałów I–III należy zauważyć, że zasadniczą część recenzowanej książki stanowi rozdział IV pt. *Materiały źródłowe – oryginalne alfabetyczne spisy urodzonych z 1885 roku i ich ekwiwalenty* (s. 45–266), w którym dokonano prezentacji wyekscerpowanych metrykaliów z dekanatu białostockiego. Ten fragment pracy został podzielony na 18 części, z których każda dotyczy oddzielnej parafii. Takie rozwiązanie kompozycyjne sprawiło, że wszystkie dane zostały przedstawione w sposób jasny i klarowny dla czytelnika. Każdorazowo punktem wyjścia jest rosyjskojęzyczny tabelaryczny wykaz urodzonych, będący dokładnym odwzorowaniem treści i formy rękopisu.

Pod każdą tabelą umieszczono komentarze dotyczące zapisu antropimów w księdze metrykalnej danej parafii. Zawarto w nich szereg informacji, takich jak: liczba ochrzczonych z podziałem na płeć, zastosowany model zestawienia antropimicznego, typy strukturalne nazwisk, w tym osobliwości słowotwórcze nazwisk męskich i żeńskich na *-ski/-ska*, które, co warto odnotować, w przypadku męczyzn zastępowano formą rosyjską *-ский*, natomiast w odniesieniu do kobiet częściej zachowywano postać charakterystyczną dla polszczyzny, tj. *-ска* (a nie *-ская*). Niezwykle rzadko taka rozbieżność dotyczy jednej parafii, por. np. w Goniądzu: *Потоцкій, Ольшевскій, Рутковскій* ale: *Потоцка, Ольшевска, Рутковска*¹². Odnotowano obecność polskich form nazwisk żeńskich w postaci form odojcowskich na *-ówna* (w wersji rosyjskiej *-овна*, np. *Войтаховна Вероника, Дроздовна Анна*), używanych wbrew zarządzeniu władz rosyjskich (s. 42), oraz nazwisk z sufiksem *-owa* (*-ова*) typowym dla kobiet zamężnych (s. 97), np. *Кживцова Александра*¹³. Analizie językowej poddano też występujące w wykazach ochrzczonych formy patronimiczne¹⁴. Objasnienia dotyczyły ponadto sposobu identyfikacji dzieci nieślubnych,

¹² Zarejestrowano również formę *Рутковская*.

¹³ Wyjaśnienia wymaga notacja *Годунова Марианна Ивановна* (Knyszyn, s. 149). Jak zapisano w monografii (s. 161), jest to nazwisko z sufiksem *-owa*, charakterystycznym dla kobiet zamężnych. Jednakże w aktach tej samej parafii poświadczono jest nazwisko *Годуновъ* (a nie **Годунъ*; s. 150) co upoważnia do stwierdzenia, że mamy tu do czynienia nie ze strukturą odmężowską z formantem *-owa*, lecz z żeńską formą nazwiska rosyjskiego (zawierającego posesywny element *-ов-*) z końcówką *-a*.

¹⁴ Przy omawianiu patronimów żeńskich Autorzy stawiają w opozycji do siebie dwa modele – imiona odojcowskie z formantem *-овна/-евна*, np. *Пужевска Емилия Викентьевна*, i *otčestva* z sufiksem *-ова/-ева*, np. *Смолко Анна Вавжинцова*. Pierwszy typ *patronimiców* łączy z polską formą odojcowską na *-ówna*, drugi zaś – z formacjami odmężowskimi na *-owa* (zob. np. s. 161, 187, 261). Powyższe porównania wypadają uznać za słuszne, przy czym trzeba pamiętać, że w języku rosyjskim były to po prostu *otčestva* w znanych od dawna pełnych (*-овна/-евна*) lub krótkich (*-ова/-ева*) wariantach. Tak więc

form językowych imion chrzestnych¹⁵, zjawiska wieloimienności oraz zmian w zakresie fonetyki i grafii antroponomów w wersji rosyjskiej w porównaniu z ich brzmieniem i zapisem w okresach sprzed i po zaborach. Opis tej ostatniej kwestii objął m.in. realizację w języku rosyjskim głoski *h*¹⁶, nosówek *a*, *e*, samogłoski *ó*, dwuznaku *rz*, a także mniej oczywiste zjawiska, jak na przykład pominięcie spółgłoski *w*, por. *Монькоска*, *Остроска*, *Путкоска* (s. 200–201).

Na podkreślenie zasługuje fakt, że w tej części recenzowanego tomu nie mamy do czynienia jedynie z drobnymi spostrzeżeniami Autorów, z pojedynczymi uwagami odnośnie do materiału źródłowego. Liczne komentarze, zaprezentowane w zwięzły sposób w postaci wniosków będących wynikiem wnikliwej analizy rękopisów sprawiają, że zawartość rozdziału IV pod względem merytorycznym wykracza poza standardowe „krytyczne opracowanie” archiwaliów.

Ostatnim elementem obecnym w każdej z 18 części rozdziału jest alfabetyczny spis imienny w wariantach polskojęzycznych. W celu jego sporządzenia dokonano transliteracji antroponomów z cyrylicy na łacinkę, niekiedy połączonej z konieczną transformacją jednostek onimicznych. Zamieszczenie wykazów w wersji polskiej należy uznać za zasadne co najmniej z dwóch powodów. Po pierwsze, jak wskazują Autorzy we wstępie do rozdziału IV (s. 45), przyjęcie takiego rozwiązania pozwoli na pokazanie rozbieżności w brzmieniu antroponomów (głównie nazwisk) wywołanych różnicami w grafii rosyjskiej i polskiej. Po drugie zaś, wariant transliterowany umożliwi skorzystanie z edycji źródłowej przez osoby nieznające języka rosyjskiego, przy czym mowa tu nie tylko o przedstawicielach świata nauki, lecz także o entuzjastach zainteresowanych tematyką regionalną, historyczną i onomastyczną czy też o osobach poszukujących informacji o swoich przodkach.

Dopełnieniem części analitycznej jest rozdział V o charakterze komparatystycznym zatytułowany *Alfabetyczne rejestry urodzonych w latach 1875, 1880 i 1885 w księgach parafialnych dekanatu białostockiego – porównanie struktury i sposo-*

ich stosowanie w świadomości użytkowników języka niekoniecznie musiało mieć odniesienie do formalnie tożsamyh formacji (występujących w nazwiskach lub antroponomach nieoficjalnych) znanych na gruncie polskim [zob. też Полякова 1975, 70; Чайкина 2006, 36].

¹⁵ Drobną uwagę dotyczy aspektu językowego niektórych form imion, np. im. *Адамъ*, które na s. 162 zostało zakwalifikowane do grupy antroponomów „polskich”, ale już w innym miejscu, np. na s. 209, 246, 261 – słusznie – do imion „wspólnych kulturowo i dźwiękowo”. Na marginesie można wspomnieć, że w przypadku części imion tego typu cechą różnicującą jest akcent, por. np. pol. *Adam* – cerk./ros. *Ада́м*, jednak przy analizie nazw własnych w źródłach pisanych ta perspektywa nie jest możliwa do prześledzenia. Dyskusyjne jest też włączenie niektórych innych onimów, takich jak, np. *Викторъ*, *Северинъ*, *Феликсъ*, *Александра*, do zbioru imion zapisanych „w wersji polskiej” (s. 69, 112, 162, 253 i in.), gdyż takie brzmienie przyjmują one także w wariantach rosyjskim (cerkiewnym), [zob. np. *Kalendarz* 2009, 140, 173, 178, 183; *Spis* 2011, 65, 89, 93, 98; Тихонов, Бояринова, Рыжкова 1995, 96, 342, 391].

¹⁶ Mowa tu oczywiście o różnicach między językiem polskim i rosyjskim, a więc o realizacji na gruncie ruszczyzny spółgłoski szczelinowej krtaniowej bezdźwięcznej [h]. Należy jednak wziąć w rachubę, że choć mamy do czynienia z ludnością wyznania rzymskokatolickiego, to spory odsetek nazwisk z *h* był genetycznie ruski (białoruski, ukraiński), a zatem trzeba uwzględnić również adaptację na gruncie języka rosyjskiego [h] dźwięcznego.

bów *identyfikacji osób* (s. 267–298)¹⁷. W początkowym fragmencie rozdziału przedstawiono 7 wyodrębnionych uprzednio modeli antroponimicznych identyfikujących ochrzczone dzieci w parafiach dekanatu Białystok i scharakteryzowano zmiany, jakie zaszły w tym zakresie w poszczególnych latach. Dalsze uwagi, poczynione na podstawie przeglądu dokumentów, zostały zamieszczone, podobnie jak w rozdziale poprzednim, w osiemnastu punktach, oddzielnie dla każdej parafii. Taki sposób prezentacji materiału znacznie ułatwia czytelnikowi percepcję tekstu. Badacze przedstawili wnioski dotyczące sposobów identyfikacji ochrzczonej dzieci i zapisu antroponimów w poszczególnych księgach (latach) w obrębie danej parafii¹⁸. Każdy z podrozdziałów zamyka akapit opatrzony nazwą *Zasadnicze różnice*, w którym w sposób lapidarny zostały ujęte najważniejsze konkluzje.

Podsumowaniem pracy jest *Zakończenie* (s. 299–302) zawierające najważniejsze wnioski i postulaty dotyczące dalszych przedsięwzięć badawczych, w tym krytycznych opracowań źródłowych kolejnych zespołów archiwalnych. Recenzowany tom zamyka wykaz cytowanej literatury (s. 303–305), spis ilustracji (s. 306) oraz streszczenie w języku angielskim i rosyjskim (s. 307–314).

Książka autorstwa Leonardy Dacewicz, Jolanty Chomko i Roberta Szymuli, podobnie jak poprzednie tomy omawianego cyklu, została pomyślana przede wszystkim jako popularny ostatnio rodzaj publikacji pod nazwą *edycja naukowa tekstów źródłowych*. Badacze wyrazili nadzieję, że ogłoszenie drukiem zamieszczonych w księgach parafialnych alfabetycznych spisów imiennych „ułatwi uciążliwą i zazwyczaj czasochłonną ekscerpcję tego typu rękopiśmiennych źródeł” (s. 10). Należy zauważyć, że publikacja tych archiwaliów ma istotne znaczenie nie tylko dla badań onomastycznych. Może być ona przydatna także demografom, historykom, etnografom oraz specjalistom i niespecjalistom zainteresowanym problematyką regionalną lub poszukującym informacji o własnych przodkach. Niewątpliwym walorem recenzowanej pracy jest bogaty materiał źródłowy, jego wieloaspektowa analiza oraz jasny i komunikatywny styl. Wszystko to sprawia, że publikacja jest opracowaniem rzetelnym, ciekawym i godnym polecenia.

Literatura

Abramowicz Z., 1993, *Imiona chrzestne białostoczan w aspekcie socjolingwistycznym (lata 1885–1985)*, Białystok.

Čajkina Ū. I., 2006, *Imenovanîâ ženšin v novgorodskih berestânyh gramotah XI–XIV vv.*, „Voprosy onomastiki” 3, s. 33–37. [Чайкина Ю. И., 2006, *Именования женщин в новгородских берестяных грамотах XI–XIV вв.*, “Вопросы ономастики” 3, с. 33–37.]

¹⁷ W przypadku parafii (filii) brzozowskiej porównano materiał z lat 1880 i 1885 (wspólnota wcześniej nie istniała), a w parafii w Juchnowcu zestawiono spisy z 1875 i 1885 roku (w roku 1880 spisu nie sporządzono; zob. s. 267).

¹⁸ Poddane analizie zagadnienia są zbieżne z kwestiami omówionymi w rozdziale poprzednim. Ze względu na ograniczoną objętość niniejszego tekstu pominięto ich szczegółowy opis.

- Dacewicz L., 2016, *Stabilność konwencji w tekstach ksiąg metrykalnych w zaborze rosyjskim*, [w:] *Konwencja i kreacja w tekstach kultury*, red. M. Karwatowska, R. Litwiński, A. Siwiec, Lublin, s. 217–234.
- Dacewicz L., 2021, *Rozchwianie tradycji polskiej w zakresie nazewnictwa kobiet pod zaborem rosyjskim w kontekście historycznym i współczesnym*, „*Studia Wschodniosłowiańskie*” 21, s. 121–134.
- Dacewicz L., Chomko J., Smakulska J., 2017, *Księgi metrykalne chrztów Kościoła rzymskokatolickiego dekanatu białostockiego z II połowy XIX wieku. Treść i struktura metryk. Alfabetyczne spisy imienne, cz. 1, Rok 1875*, Białystok.
- Dacewicz L., Chomko J., Szymula R., 2020, *Księgi metrykalne chrztów Kościoła rzymskokatolickiego dekanatu białostockiego z II połowy XIX wieku. Treść i struktura metryk. Alfabetyczne spisy imienne, t. 3, Rok 1885*, Białystok.
- Dacewicz L., Romanik A., Smakulska J., 2019, *Księgi metrykalne chrztów Kościoła rzymskokatolickiego dekanatu białostockiego z II połowy XIX wieku. Treść i struktura metryk. Alfabetyczne spisy imienne, t. 2, Rok 1880*, Białystok.
- Kalendarz prawosławny 2009*, 2009, Warszawa.
- Kozikowski R., 2020, *Leonarda Dacewicz, Anna Romanik, Joanna Smakulska, „Księgi metrykalne chrztów kościoła rzymskokatolickiego dekanatu białostockiego z II połowy XIX wieku. Treść i struktura metryk. Alfabetyczne spisy imienne, Tom 2. Rok 1880”*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2019, ss. 310, „*Studia Wschodniosłowiańskie*” 20, s. 372–375.
- Krahel T., 2011, *Zarys dziejów parafii w Kalinówce Kościelnej*, [w:] *Parafia w Kalinówce Kościelnej (1511–2011). Pięć wieków historii*, red. A. Szot, Białystok–Kalinówka Kościelna, s. 15–64.
- Kukło C., 2018, „*Księgi metrykalne chrztów kościoła rzymskokatolickiego dekanatu białostockiego z II połowy XIX wieku. Treść i struktura metryk. Alfabetyczne spisy imienne, część 1: Rok 1875*”, oprac. L. Dacewicz, J. Chomko, J. Smakulska, Wydział Filologiczny Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2017, s. 237, „*Biuletyn Historii Pogranicza*” 18, s. 81–84.
- Magdziuk U., 2011, „*Status animarum*” parafii Kalinówka Kościelna z 1842 r., [w:] *Parafia w Kalinówce Kościelnej (1511–2011). Pięć wieków historii*, red. A. Szot, Białystok–Kalinówka Kościelna, s. 183–246.
- Malec M., 1994, *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*, Kraków.
- Owsiński P. A., Mordań M., 2021, *Zapis’ v russko-azyčnoj metričeskoj knige XIX veka «O Rodivšihśâ» v aspekte tekstologičeskih i kodikologičeskih issledovanij*, „*Slavia Orientalis*” LXX (4), s. 851–872. [Owsiński P. A., Mordań M., 2021, *Запись в русскоязычной метрической книге XIX века «О Родившихся» в аспекте текстологических и кодикологических исследований*, „*Slavia Orientalis*” LXX (4), s. 851–872.]
- Polákova E. N., 1975, *Iz istorii russkih imen i familij*, Moskva. [Полякова Е. Н., 1975, *Из истории русских имен и фамилий*, Москва.]
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, 1880, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. I, Warszawa.

- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, 1900, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. XV, cz. 1, Warszawa.
- Spis imion prawosławnych w brzmieniu polskim i staro-cerkiewno-słowiańskim*, 2011, Warszawa.
- Szot A., 2011a, *O filii kościoła Kalinowskiego w Brzozowej*, [w:] *Parafia w Kalinówce Kościelnej (1511–2011). Pięć wieków historii*, red. A. Szot, Białystok–Kalinówka Kościelna, s. 123–144.
- Szot A., 2011b, *Kalinówka Kościelna na trasie wizytacji kanonicznej biskupa Stefana Aleksandra Zwierowicza w 1898 r.*, [w:] *Parafia w Kalinówce Kościelnej (1511–2011). Pięć wieków historii*, red. A. Szot, Białystok–Kalinówka Kościelna, s. 293–334.
- Sztandera G., 2015, *Akta metrykalne parafii Korczew*, „Biuletyn Szadkowski” 15, s. 225–235.
- Tihonov A. N., Boârinova L. Z., Ryżkova A. G., 1995, *Slovar’ russkikh ličnyh imen*, Moskwa. [Тихонов А. Н., Бояринова Л. З., Рыжкова А. Г., 1995, *Словарь русских личных имен*, Москва.]
- Wykaz parafii Archidiecezji Białostockiej – Parafia pw. św. Jana Chrzciciela w Brzozowej*, 2022, [online], <https://archibial.pl/parafie/info/81-sw-jana-chrzciciela-brzozowa/>, [17.08.2022].

Michał Mordań
Uniwersytet w Białymstoku